

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Луцишин З.О.,* Дікарев О.І.**

СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У СТАНОВЛЕННІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У «ВЕЛИКІЙ АЗІЇ» (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ «ЕНЕРГЕТИЧНОГО КЛУБУ» ШАНХАЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВПРАЦІ)

Регіональну і субрегіональну дипломатичну стратегію Шанхайської організації співпраці у «Великій Азії» можна інтерпретувати як реалізацію енергетичної стратегії на теренах чотирьох центральноазіатських держав (Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизія) плюс Росія та Китай. Ширше визначення геополітичних цілей концепції «Енергетичного Клубу» можна запропонувати, якщо включити й інтереси країн - спостерігачів - Ірану, Індії, Пакистану, Монголії, а також міжнародних інститутів (АСЕАН).

Региональную и субрегиональную дипломатическую стратегию Шанхайской организация сотрудничества в «Большой Азии» можно интерпретировать как реализацию энергетической стратегии на территории четырех центральноазиатских государств (Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизия) плюс Россия и Китай. Можно предложить и более широкое определение геополитических целей концепции «Энергетического Клуба», включая и учитывая интересы стран-наблюдателей - Ирана, Индии, Пакистана, Монголии, а также международных институтов (АСЕАН).

Shankhay organization of collaboration's regional and subregional diplomatic strategy in «Large Asia» it is possible to interpret as realization of energy strategy on space of four centralasia states (Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgystan) plus Russia and China. Apparently, it is possible to offer and more wide determination geopolitical aims of «Energy Club's» conception in case of including interests of countries - observers - Iran, India, Pakistan, Mongolia, and also international institutes (ASEAN).

У Євразії структуруються інститути з різноманітними функціональними зв'язками. Зростає рівень взаємодії та взаємозалежності в процесах виконання складних проектів, в тому числі енергетичних. Одночасно в регіоні відбуваються процеси, на які РБ ООН реа-

* доктор економічних наук, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** кандидат політичних наук, доцент, заступник директора Україно-арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики

гує санкціями, а саме підозра до Ірану у зв'язку з можливим військовим характером його ядерної програми. Проте регіоноутворюючим чинником безпеки починає слугувати енергетика. Про що свідчать стабільні відносини РФ з Іраном у сфері паливно-енергетичного комплексу (ПЕК), незважаючи на приєднання РФ до режиму санкцій ООН. У цьому плані проект створення ЕК ШОС може стати перспективним у плані гармонізації інтересів на євразійському просторі в проблемі доступу до паливного – енергетичних ресурсів (ПЕР). Такі регіональні процеси вимагають певної оцінки і теоретичного пояснення.

Азія, у тому числі й Азійський - Тихоокеанський регіон (АТР), йде шляхом розвитку таких регіональних структур безпеки, які далеко не у всьому є дотичними один до одного. Наприклад, з ШОС пов'язані Росія, Китай, країни Центральної Азії. З іншого боку, є угруповання, які ближче до позиції США. США мають у регіоні активні військові стосунки: пакт безпеки з Японією, з Південною Кореєю, Індонезією, Філіппінами. Також функціонує такий міжнародний актор як Асоціація держав Південно - Східної Азії (АСЕАН), яка прийшла на зміну СЕАТО, військовому блоку часів холодної війни.

Такий процес відображає пошук загальних підходів акторів до формування архітектури безпеки і співпраці, в тому числі енергетичної, які стимулюють регіональні трансформації регіонів та субрегіонів у макрорегіональний комплекс «Велика Східна Азія». У цьому контексті відбувається кристалізація основних напрямків дипломатичного діалогу між РФ, КНР, США, Іраном, Пакистаном, Індією та інституціалізація результатів домовленостей.

Одночасно в регіоні відбуваються процеси, на які РБ ООН реагує санкціями. Так згідно резолюції РБ ООН 1929 від 9 червня 2010 року визначила сім категорій озброєнь, які не повинні постачатися Ірану у зв'язку з підозрами про військовий характер його ядерної програми.

Такі регіональні процеси вимагають певної оцінки і теоретичного пояснення. Загальним у дискурсі про регіони є те, що всі вони сходяться в твердженні, запропонованому Л. Уайтхедом для регіональних досліджень: на його думку, сутність регіональних досліджень складає здатність дослідника уловити відповідність явищ, що відбуваються більш ніж в одній країні.

Д. Мітрані аналізуючи чинники трансформації явищ, що відбуваються у регіонах світу, з одного боку, розвиває концепцію дослідників початку ХХ ст., які позиціонували «глобалізацію» в якості головної причини змін і в поняттях економічної взаємозалежності, з іншого, підтримуючи прихильників позитивістського підходу, уточнює їх теорію, і відмовляється від широкого використання категорії «взаємозалежність» і абсолютно виключає категорію «глобалізація». На його думку, основним чинником, що обумовлює мирний характер міжнародних процесів, є не тісні торгові або інвестиційні угоди і не інтенсивний обмін трудовими ресурсами або військовими технологіями, але існування між державами тісної мережі «функціональних зв'язків». Такі зв'язки створюють як уряди держав, окремі відомства і муніципалітети, так і комерційні підприємства, що ведуть міжнародну діяльність незалежно від своїх урядів [1].

Проблему взаємозалежності досліджував також До. Уолтс, який вважає, що рівень взаємозалежності в сенсі трудових ресурсів і військово-промислового комплексу в 1999 році був нижчий, ніж в 1910 і до 1999 року розвинені країни досягли рівня взаємозалежності 1910 року лише відносно частки зовнішньої торгівлі й іноземних інвестицій в своєму ВВП. Проте, незважаючи на такий високий рівень взаємозалежності, досягнутий до 1910 р., це не стримало початку Першої світової війни [2].

У даному контексті певний інтерес представляє і робота Дж. Розенау «Можливості і контроль на взаємозалежному світі» [3]. На відміну від Д. Мітрані, Дж. Розенау широко використовує категорію «взаємозалежність», більш того, в роботі зроблена спроба уточнити визначення цієї категорії. На відміну від теоретиків глобалізації початку ХХ в., Дж. Розенау бачить взаємозалежність не тільки в рівні торгової або інвестиційної співпраці. На його думку, взаємозалежність означає також виникнення складних технічних завдань, вирішення яких силами однієї держави є неможливим. Прикладом цього є освоєння космосу, шельфовий видобуток ПЕР, енергетичні проекти.

Зіставлення цих двох концепцій дає ключ до визначення регіону. А саме, в силу збільшення частоти функціональних зв'язків, що виникають усередині певної групи держав, виникає «ефект переливання», коли кількісне зростання приводить до якісної зміни: усередині цієї групи держав виникає взаємозалежність. Слід зазначити, що категорія «ефект переливання» активно використовується в теорії європейської інтеграції як один із способів пояснення, чому на певному етапі поглиблення економічної інтеграції у межах регіону Європи приводить до виникнення вищої форми організації регіональних інститутів [4].

Розглянемо процеси регіоналізації в Азії в контексті безпекової політики, в тому числі енергетичної. Розпад СРСР спровокував потяг низки країн до заповнення політичного, військового, економічного і культурного вакууму, що утворився в регіоні. Причому, Центральна Азія - з урахуванням свого геополітичного положення, ресурсів, потенційної конфліктності, релігійно - етнічної специфіки - привернула до себе увагу великої кількості держав. У регіоні активно діють країни Близького і Середнього Сходу, Східної і Південної Азії, а також США і ЄС. Історичні зв'язки, культурна і релігійна близькість (іслам) зумовили особливий інтерес до Центральної Азії держав Близького і Середнього Сходу. Аналітики відразу ж відзначили, що відродження ісламу є могутнім чинником, здатним розхитати зв'язки між країнами СНД і між Центральноазіатським регіоном (ЦАР), що стимулює зацікавленість Росії подіями, які відбуваються там. У цей сектор інтересів почала активно проникати Туреччина. Дипломатія Пакистан діє в тому ж напрямі і, зокрема, укріплює зв'язки з Узбекистаном і почала політику переорієнтації транспортних і сировинних маршрутів країн ЦАР з півночі на південь, Індія почала розвивати індійсько - казахські й індійсько - таджикські зв'язки, а Саудівська Аравія - фінансувати релігійні центри. За великим рахунком, Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан активно виходили з - під впливу Росії вже в процесі розпаду СРСР і створення СНД. В той час, коли вплив РФ послаблюється, присутність США зростає. Оскільки цей актор має свої глобальні інтереси він підкріплює їх матеріальною допомогою. Така активна політика міжнародних потуг викликали стурбованість дипломатії РФ та КНР. Інтереси Пекіну і Москви співпали у питаннях сучасної системи безпеки, яка не допускає побудови однополярного світу і базується на протидії розміщенню американських військових баз у регіоні. Китай стурбований американською політикою з обмеження китайського впливу не тільки в світі, але і в регіоні ЦАР, де за останні десять років КНР створила розгалужену систему економічних зв'язків. Проте Москва і Пекін, враховуючи свої стратегічні інтереси не йдуть на відкриту конфронтацію з США. Безпосередні відносини Росії з США та ЄС дають їй можливість і далі грати свою геостратегічну роль і захищати свої інтереси, що підтверджено в Закавказзі під час конфлікту РФ - Грузія. Для КНР стабільні відносини з США потрібні для того, щоб і далі мати можливість фокусуватися на модернізації економіки і вирішенні тайванської проблеми [5]. У контексті небажаності агресивної реакції та в умовах пев-

ного співпадання інтересів та бажання захиститися від впливу більш потужних акторів виникла необхідність створення субрегіонального альянсу.

Початкова принципова позиція країн регіону з проблеми створенні власного альянсу полягала в неспрямованості його проти третіх країн і відсутність прямих гострих антагонізмів у зовнішній політиці країн. Малось на увазі, що угода країн слугуватиме гарантією зобов'язань не вести діяльності, спрямованої проти третіх країн, що забезпечує його подальший розвиток. Ця діяльність, до речі, не виключає інших регіональних, міжнародних ініціатив з метою посиленню стабільності та безпеки в регіоні.

На першій російсько - китайській зустрічі на вищому рівні в Пекіні 1992 року був підписаний Меморандум про взаєморозуміння між урядами РФ і КНР у питаннях взаємного скорочення озброєних сил і зміцнення довіри у військовій сфері. 26 квітня 1996 року в Шанхаї представники п'яти держав, а саме Росії, Китаю, Казахстану, Киргизії і Таджикистану підписали Угоду про зміцнення довіри у військовій сфері. Спільна ініціатива отримала неофіційну назву «Шанхайська п'ятірка». Пізніше, у квітні 1997 року вище згадані п'ять держав підписали Угоду про взаємне скорочення збройних сил. Ця угода стала найважливішим документом військово - політичного характеру в регіоні. 3 липня 1998 року в Алма - Аті відбулася третя зустріч «п'ятірки». На саміті в Алма - Аті країни виступали вже як самостійні партнери. Саме там Росія підтримала ідею Н. Назарбаєва скликати Наряду із взаємодії і заходів довіри в Азії. Мова на саміті йшла також про реалізацію пропозиції щодо створення без'ядерної зони в ЦАР. Учасники зустрічі в Алма - Аті домовилися провадити спільну боротьбу проти міжнародного тероризму, організованої злочинності, контрабанди зброї і наркотиків. У Москві 1 - 8 квітня 1999 року відбулося робоче засідання представників п'яти держав - учасників Шанхайської і Московської угод. 16 червня 2001 року на саміті в Шанхаї до організації приєднався Узбекистан, і «п'ятірка» отримала нову офіційну назву - Шанхайська організація співпраці (ШОС). У червні 2002 році пройшов Санкт - Петербурзький саміт ШОС, на якому були прийняті нові документи організації, а саме Хартія ШОС, Статут, узгоджені програми діяльності Єдиного антитерористичного центру (ЄАЦ), що стало новим етапом конституювання організації [6].

Розширення ШОС, по суті, почалося 15 червня 2001 року, коли членом організації став Узбекистан. З цієї миті інтерес до її діяльності проявляли Індія, Пакистан, Іран, Монголія, Південна Корея, Туркменістан, Афганістан і навіть США. З претендентів статус спостерігача в 2004 році отримала Монголія. Остаточне рішення про надання статусу спостерігача Індії, Ірану і Пакистану було прийнято Радою держав ШОС на засіданні в Астані 6 - 7 липня 2005 року. Одночасно ШОС активно взаємодіє з іншими міжнародними організаціями, а саме з ООН, де ШОС отримала статус спостерігача, а також з АСЕАН і СНД.

Така ініціатива дозволила поглибити діалог між РФ та АСЕАН. Перспективи російсько - асеанівської взаємодії пов'язані з реалізацією конкретних проектів на таких пріоритетних напрямках, як енергетика, наука і технології, реагування на надзвичайні ситуації як в рамках Східноазійського саміту, так і в глобальному вимірі.

Перший Східноазійський саміт відбувся у 2005 році у Малайзії. Його засновниками стали 16 країн - 10 членів АСЕАН, а також Китай, Японія, Південна Корея, Індія, Австралія, Нова Зеландія. Головна мета форуму - прискорення інтеграції Східної Азії як найдинамічнішого району планети. У 2010 році представники МЗС країн АСЕАН домовилися в Ханой на робочій зустрічі з принципового питання залучення з 2011 року Росії та США до механізму Східноазійського саміту.

Така перспектива свідчить про те, що з концептом ШОС знайдено і успішно позиціонується новий тип регіональних відносин, які базуються на добросусідстві, взаємній довірі, рівноправ'ї взаємній вигоді, солідарність, співпраці, спільному розвитку та співрозвитку, зміцненні стратегічного компонента в партнерських відносинах. У зв'язку з цим важливо відзначити, що така модель була знайдена, перш за все, в ході динамічної російсько-китайської взаємодії [7, с.301-335].

Нині, з урахуванням проблематики взаємодії по лінії КНР – РФ та рішень ювілейного саміту в Пекіні (2006), напевне, можна говорити про низку ключових проблем у даній сфері, які пов'язані з варіантами можливих сценаріїв і альтернативних варіантів розвитку організації та найближчими перспективними завданнями: координація позицій з протистояння політиці втручання у внутрішні справи інших держав під різними приводами та використанню військової сили без санкції Ради Безпеки ООН, із протистояння монополізації глобальних або регіональних конфліктів на користь певних держав; консолідовані дії проти трьох небезпечних глобальних тенденцій: національного сепаратизму, релігійного екстремізму і міжнародного тероризму; активний розвиток у рамках організації торговельно-економічної співпраці, особливо у сфері енергетики, що трансформує ШОС на реальний інститут багатосторонньої дипломатії.

Нині в ШОС багатостороння дипломатія здійснює пошук моделі розвитку ШОС. Росії, судячи з усього, імпонує роль ШОС як «азіатською НАТО», де політичні і глобальні проблеми безпеки стоятимуть на першому місці. Китаю, Узбекистану, Казахстану більше імпонує модель економічного блоку, де ШОС виконуватиме роль свого роду «центральноазіатського АСЕАН». Для ШОС у зв'язку з цим існує декілька варіантів розвитку: 1) розвиватися як відкрита і аморфна, інтегрована з НАТО організація з широким складом учасників; 2) формуватися у вигляді достатньо жорсткого блоку антизахідної спрямованості, де ідею будуть генерувати Китай та Іран; 3) розвиватися як проросійська або прокитайська організація (альянс під егідою Росії або альянс під егідою Китаю); 4) розширюватися на основі відкритого регіоналізму, перш за все як організація економіко-інтеграційної спрямованості (на кшталт АСЕАН).

Розвиток ШОС за першою моделлю є вбудованим в архітектуру безпеки західних партнерів, а саме НАТО і США. Таку лінію сьогодні явно не схильні заохочувати не тільки Китай, але і Росія, що забезпечує їх провідну роль у ШОС. Одночасно і Китай, і Росія не відкидають ідею координації дій ШОС з НАТО і США з глобальних проблем.

Друга модель націлює ШОС на конфронтацію, вона в цілому не несе в собі потенціалу конструктивної дипломатії і зберігає економічну відсталість регіону. Одночасно елементи цієї моделі, швидше за все, можуть увійти в стратегії, оскільки суперництво між ШОС і західними військово-політичними структурами в тій чи іншій мірі зберігаються, а особливо в контексті боротьби за світове лідерство між США та КНР.

Дійсно, саме Китай перш за все є здатним до такого суперництва з США. Опосередкованим визнанням цього слугує озвучення статусу китайсько-американських відносин новою адміністрацією США як найважливіших двосторонніх відносин у сучасному світі. Однак КНР, що «розширюється» та у відповідності до своєї величі (географічної, демографічної й економічної) і представляє «світовий виклик». Проте проблема «світового китайського виклику» не є відповідною проблемі можливості виконання Китаєм функції «світового лідерства». Для Китаю успішна трансформація регіональної системи й отримання «повного» світового статусу може означати таке прирощення могутності, яке трансформує її просто в стан несприйняття сумнівів й страхів інших держав [8].

Третя модель допускає наявність держави - лідера (Китай або Росія) і спільного супротивника. Проте держави - члени ШОС явно є зацікавленими в позиціонуванні моделі не колективно - лідерської, а коопераційної безпеки, яка забезпечує врахування та інвентаризацію загроз безпеці, бенчмаркінг напрацювань і допускає суперництво за ресурси і вплив.

Четверта модель, яка відкриває перед ШОС широкі можливості для реалізації регіонального економічного потенціалу і частково впроваджується, оскільки ШОС відкрита до взаємодії з країнами, що бажають асоціюватися (Монголія, Пакистан, Індія, Іран і ін.), явно сприяє створенню регіонального та міжнародного бренду організації [9, с.327].

Важко передбачити сценарії можливих подій пов'язаних з ШОС, проте вже нині помітно, що цей інститут поступово перетворюється з механізму зустрічей у механізм регіональної співпраці і підвищення динаміки багатобічної кооперації у різних сферах. «Шосівський компонент» в регіоні Центральної Азії стає системоутворюючим елементом. ШОС у даний час можна інтерпретувати не тільки як структуру для боротьби з тероризмом, релігійним екстремізмом, але і як альтернативну регіональну систему безпеки, що виникла з прихованого протистояння Заходу (США і НАТО) і Росії з Китаєм у регіоні Центральної Азії.

Природно, що на найближчу перспективу лише тільки російсько - китайська стратегічна взаємодія здатна забезпечити цій організації динаміку і стабільність, а особливо в галузі ПЕК. Очевидно, що для обох країн важливим є стан індо - пакистанських відносинах. Позитивним моментом у справі інтеграції ШОС з Індією залишається процес нормалізації китайсько - індійських відносин і прагнення стати членом ШОС. Теоретично це можливо, але для практичної реалізації Індії необхідно подолати ряд об'єктивних перешкод. Однією з них є неприєднання Індії до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), що суперечить установкам інших учасників ШОС про приєднання до режиму нерозповсюдження, який розглядається як найважливіший принцип забезпечення миру.

Для Росії в індо-пакистанських відносинах ключовим елементом є Індія. Остання, як відомо, ще в квітні 2004 року офіційно звернулася в ШОС з проханням про прийом. Мотиви Делі добре відомі - приваблива для Індії антитерористична спрямованість ШОС, боротьба з наркотрафіком. Крім того, у цього азійського гіганта зростають енергетичні потреби, які могли б частково бути заповнені за рахунок Центральної Азії - держав - членів ШОС.

Для КНР важливим є продовження співпраці з Пакистаном, а особливо в проєкті порту Гавар, який дає можливість забезпечити транспортування ПЕР до КНР і породжує вісь співпраці з Іраном.

Очевидним фактом є великі енергетичні можливості Ірану - найбільшої нафто- і газодобувної держави, які хотіли б використати Індія і Китай. Як відомо, вже реалізується масштабний ірано - індійський газовий проєкт, пов'язаний з постачаннями газу до Індії. У даному проєкті об'єктивно зацікавленим є і Пакистан, який прагне підключитися до іранського газу. Російський інтерес був обумовлений поглибленням російсько - іранської співпраці у сфері мирної ядерної енергетики, а саме будівництвом АЕС в Бушері, і розвитком вигідних транспортних «коридорів» Північ - Південь. З іншого боку, зближення провідних держав ШОС з Іраном створює загрозу відносинам з США [10]. В першу чергу це стосується Індії, Росії й Пакистану. Зрозуміло, що ШОС як структура, альтернативна американським проєктам, якоюсь мірою зацікавлена в політичному зближенні з Іраном, але тільки до певної межі. У Москві, Пекіні і Делі розуміють, що Іран може вийти з - під контролю не тільки ШОС, але і всієї світової спільноти. Подальша конфронтація із Захо-

дом неминуче закінчиться де - факто воєнізацією атомних програм Тегерана й відповідними силовими акціями США і НАТО. Делікатність іранської ситуації стосовно позиції Індії і Пакистану полягає в тому, що Тегеран, по суті, йде тим же шляхом, яким свого часу пішли Делі та Ісламабад, - ігнорування міжнародно - правових норм (положень ДНЯО) і створення (де - факто) ядерної зброї. Як відомо, після ядерних випробувань в Індії і Пакистані 1998 року світова громадська думка й США зокрема була вимушена прийняти реальність. Тепер Тегеран і Пхеньян, зважаючи на створений прецедент і національну специфіку, готують свої версії подальшого ядерного розвитку. У цих умовах керівництво ШОС найближчим часом навряд чи зважиться на подальшу інтеграцію з Іраном, що і підтверджує факт приєднання РФ до санкцій ООН проти іранської військової ядерної програми і утримується від постачань комплексу С - 300, що ускладнює енергетичну політику в регіоні і здійснення ідеї ЕК.

Очевидно, що приєднання Росії до режиму санкцій проти Ірану по резолюції РБ ООН 1929 не означає повного припинення співпраці з цією країною, зокрема у сфері ПЕК. Підтвердженням цього припущення може служити факт продовження роботи спільної російсько - іранської робочої групи після нафтохімії, газу і нафти (СРГ). В рамках СРГ сторони домовилися вивчити можливість створення спільного банку з фінансування проєктів у нафтовій та газовій сферах і нафтохімії, обумовленого бізнесовою зацікавленістю російських і іранських компаній, а також бажанням виробити механізм використання національних валют двох країн¹ при операціях продажу сирової нафти на сировинних біржах обох країн. Іншим фактом на користь припущення є те, що Росія й Іран підписали документ про створення спільного підприємства з управління АЕС «Бушер», де відбувся фізичний пуск. Очікується, що багато що проясниться на засіданні СРГ в Тегерані в четвертому кварталі 2010 року.

АЕС «Бушер» ще в 1974 році почав будувати німецький концерн Kraftwerk Union A.G. Проте в 1980 році контракт було розірвано з причин приєднання уряду ФРН до американського ембарго на постачання устаткування до Ірану, де в 1979 році відбулася ісламська революція. Тоді Іран підписав у 1992 році угоди про співпрацю в галузі мирного атома і спорудження АЕС з РФ. Потім в 1995 році було напрацьовано контракт на завершення будівництва першого енергоблоку «Бушеру», а три роки опісля партнери підписали доповнення до нього, згідно якого компанія «Атомстройекспорт», що входить до державної корпорації «Росатом», повинна була завершити «під ключ» зведення першого блоку потужністю 1 Гвт першої іранської АЕС. Таким чином, фактично відлік споруди станції почався з 1998 року.

Зараз політичний аспект запуску першої іранської АЕС залишається в центрі уваги ряду західних політиків. Вони висловлюють побоювання, що АЕС в Бушері Іран може використати для розробки власної ядерної зброї. З іншого боку, проєкт АЕС «Бушер» показує, що Іран міг би виграти від співпраці з міжнародним співтовариством, якщо підтвердить мирний характер своєї ядерної програми.

Як бачимо, саме енергетична потреба створила особливий вид дипломатії – енергетичної, яка в регіоні Великої Східної Азії стала стратегічною складовою зовнішньополітичних концептів та акцій. Підтвердженням цього є проблематика саміту ШОС 2007 року, який пройшов у столиці Киргизії Бішкеку: питання енергетичної, транспортної, торговельно - економічної і гуманітарної взаємодії. Був підписаний Договір про довготривале добросусідство, дружбу і співпрацю держав ШОС та інші документи. Саміт висвітили

¹ 23 листопада 2010 року Прем'єр-міністри Росії та Китаю домовилися про перехід з 2011 року на взаєморозрахунки у національних валютах (російських рублях і китайських юанях)..

ряд регіональних питань співпраці організації в ЦАР і з державами суміжних регіонів - Індією, Афганістаном, Іраном.

Одним з таких концептів у рамках ШОС стала ідея створення Енергетичного клубу (ЕК). У кінці 2006 року російським президентом була озвучена ідея необхідності створення «енергетичного клубу» (ЕК) ШОС, яка представляє великий інтерес і для Індії як країни - спостерігача даної організації. На сьогоднішній день з основних контурів ідеї «ЕК» можна виділити її чотири регіональні виміри реалізації: 1) глобальний; 2) регіонально - євразійський (територія Росії, Китаю і чотирьох країн Центральної Азії); 3) субрегіональний, центральноазійських й (Казахстан, Таджикистан, Узбекистан, Киргизія); 4) національний (розвиток шести національних енергетичних моделей членів ШОС). Нині мова йде, в основному, про опрацювання можливостей практичної реалізації, перш за все, регіонально - євразійського варіанту. Глобальний формат видається віддаленою перспективою, хоча нині і ці елементи вже проявляються, на думку авторів, за низкою напрямів: 1) в енергетичній політиці Росії із реалізації концепції енергетичної безпеки відповідно до рішень Санкт - Петербурзького саміту G - 8; 2) діалозі РФ - ЄС; 3) співпраці Росії, Ірану, Катару, Алжиру зі створення так званого газового ОПЕК. Ідея створення організації, яка за аналогією з ОПЕК об'єднала б виробників природного газу, була висловлена Іраном. Іран та РФ активно співпрацюють в рамках Форуму країн - експортерів газу (ФКСЕГ), який був утворений у 2001 р. Крім Росії та Ірану, до нього входять, зокрема, такі країни, як Алжир, Венесуела, Єгипет, Індонезія, і ОАЕ. Учасники форуму видобувають у сукупності близько 40% усього світового газу, і мають приблизно 70% світових запасів цього природного ресурсу. У 2007 році міністри енергетики держав ФКСЕГ на нараді в Досі обговорили ідею створення газового картелю. У 2008 році у Москві відбулася Сьома зустріч на міністерському рівні представників країн ФКСЕГ, де було ухвалено статут організації та визначено штаб - квартиру ФКСЕГ, яка розміститься в столиці Катару (м. Доха).

Проте, на засіданні ФКСЕГ в Орані (Алжир) у першому півріччі 2010 році, де основною проблемою були ціни на газ і прив'язки їх до вартості нафти, провідними були Росія, Алжир і Катар. І це не дивно, оскільки ще у 2008 році В. Путін підкреслив, що «ера дешевого газу у світі закінчилась». Окрім того, такий розклад свідчить про факт певних ускладнень відносин Ірану як з членами ФКСЕГ, ОПЕК так і з низкою країн. Свідченням останнього є той факт, що свою діяльність в Ірані завершують Royal Dutch Shell, французька Total, норвезька Statoil й італійська ENI. Проте швейцарська Naftiran Intertrade Co вирішила поки не закривати бізнес і залишитися на іранському ринку.

Крім того відомо, що ще у 2007 році Палата представників Конгресу США схвалила законопроект про протидію створенню «газової ОПЕК». У законопроекті було зазначено, що Росія неодноразово демонструвала свою готовність скористатися роллю постачальника нафти і газу для здійснення політичного тиску на інші країни, такі як Грузія, Україна, Білорусь. Цей глобальний контекст називає ще одну причину підтримки з боку РФ певних санкцій ООН проти Ірану.

Проте, на нашу думку, санкції спрацюватимуть лише на глобальному рівні, оскільки концепція ЕК ШОС зможе слугувати компенсаційним механізмом глобальних зсувів і як інститут може трансформуватися згідно геополітичних, енергетичних тенденцій і закономірностей як регіонального так і клубного характеру. Очевидно, що реалізація концепції ЕК в регіональному вимірі дозволить не тільки збудувати самодостатню енергетичну структуру виробник - постачальник - споживач на євразійському просторі, але й істотно відновити загальну стратегію розвитку ШОС, внести нові ресурси впливу до тра-

диційних напрямів до безпеки, економічного, гуманітарного співробітництва. В таких умовах вплив РФ на перебіг подій буде зростати.

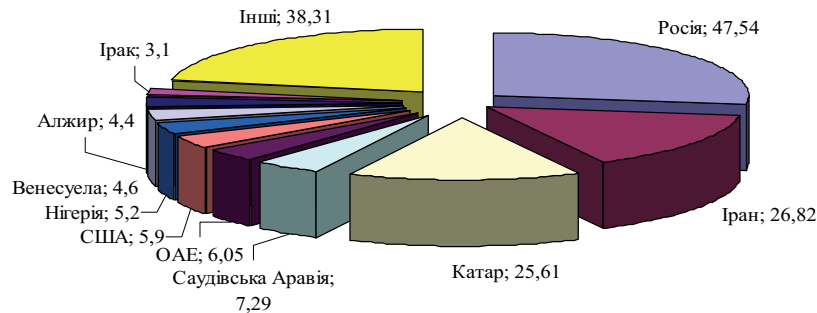
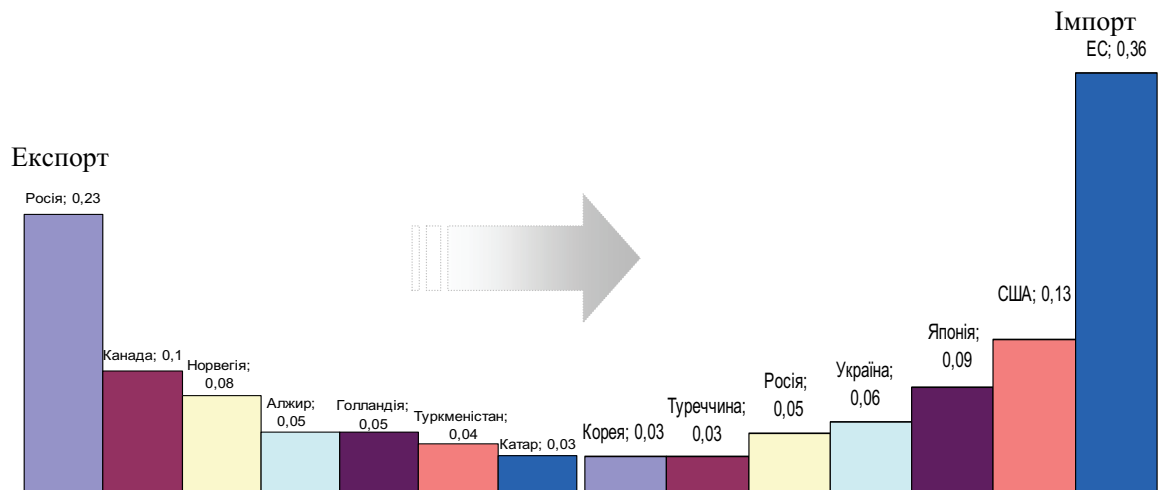

Рис. 1 Запаси природного газу (трл. куб. м.)

Підтвердження цієї тези можна знайти в рішеннях одинадцятої Міністерської зустрічі Форуму країн-експортерів газу (ФКЕГ), яка відбулася у м. Доха (Катар). Форум підтримав пропозицію Росії про проведення додаткових консультацій з питання введення «Третього енергетичного пакету» ЄС з постачальниками газу.

Відомо, що зміни, які плануються в європейському законодавстві в частині лібералізації газового ринку в рамках «Третього енергопакету» є не вигідними саме для РФ. Росія є зацікавленою в такому механізмі визначення ціни на газ, при якому враховуються ціни на дизельне паливо і мазут.

Варіант структурування концепту ЕК на основі «клубного» принципу припускає достатньо широку і прозору співпрацю не тільки членів ШОС, але й країн - спостерігачів, а також широкого кола недержавних суб'єктів, зокрема приватних енергетичних компаній. Даний варіант припускає залучення і не членів ШОС, суб'єктів без жорсткого політичного позиціонування, що дозволить зробити ЕК гнучкішим і сприятиме залученню в енергетичну співпрацю Туркменістану (газовий бізнес), Азербайджану (нафта, газ). У рамках цього підходу можливі і переговори щодо взаємодії з ГУАМ, АСЕАН й іншими організаціями.

При цьому необхідно відзначити, що перевага АСЕАН у порівнянні з СЕАТО і ГУАМ в тому, що вона веде свою справу на неконфронтаційній основі і слугує зміцненню безпеки через розвиток. Головним акцентом в АСЕАН є розвиток економіки, підвищення рівня життя населення. На цій основі створюватиметься і безпека, зокрема енергетична.

Регіональний і субрегіональний виміри взаємодії країн в такому контексті інтерпретуються як реалізація енергетичної стратегії ШОС на просторі чотирьох центральноазійських держав (Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизія) плюс Росія і Китай. Можна запропонувати і ширше визначення територіальних рамок реалізації концепції ЕК, яке буде включати і території країн - спостерігачів - Ірану, Індії, Пакистану, Монголії. Ідея президента Казахстану «Азійського енергетичного ринку», а також ініціатива президента Ірану про те, що його країна може виступити «майданчиком» зустрічей міністрів енергетики для вивчення можливостей регіональної співпраці в освоєнні, видобутку, транспортуванні і переробці нафти і газу розширюють контури і можливості ЕК. Саме поєднання і реалізація концептів РФ про ЕК, «Азійського енергетичного ринку» (Казахстан), та комунікативноспрямована ідея Ірану, на нашу думку, може створити новий прецедент, уже мирний, активізації процесів в Євразії та світі. Причому ідея «Азійського енергетичного ринку», швидше всього нагадує ефективну маркетингову стратегію, нову філософію енергетичної взаємодії в Євразії, яка може розвиватися або паралельно проекту ЕК, або органічно увібрати його в себе. Тут немає суперечностей, навпаки, обидва підходи можуть стати прообразом «Центральноазійської енергетичної хартії».

Крім того, доцільним буде наголосити на тому, що енергетичний простір ШОС формується на вже напрацьованому бренді, політичній обіцянці, яка частково спрацьовує. Маркетинговий простір концепту включає п'ять умовних ключових елементів: 1) ШОС є приваблива і цікава для багатьох країн Сходу, які хотіли б жити в багатополлярному світі. В основі привабливості китайський ресурс і потенціал претендента на світове лідерство і доступ до стратегічних ПЕР РФ та країн Центральної Азії, Ірану. Світовий рейтинг організації росте. Сотні солідних міжнародних організацій вже налагодили або хотіли б налагодити співпрацю з ШОС. На Шанхайському саміті (2006 р.) був оголошений мораторій на подальше розширення організації. Керівництво ШОС вирішило припинити дуже стрімку поступальну ходу з метою збереження та обдумування отриманого політично і ідеологічно капіталу; 2) організація успішно пройшла два принципові етапи, що якісно відрізняються один від одного: фазу регіональної (центральноазійської) активності - 1996 - 2004 роки і фазу глобальної геополітичної активності - з 2004 року по теперішній час. В основі можливої глобалізації ШОС лежить російсько - китайське стратегічне партнерство; 3) Пекін і Москва сьогодні вкладають у проект ШОС економічну складову. Механізм «другого колеса» - економічного співробітництва - був запущений, і організація набула комплексного характеру. З'явився гуманітарний напрям - Форум ШОС, Ділова рада ШОС. Останнім часом можна говорити про подальшу «комерціалізацію» ШОС і кристалізацію двох пріоритетних напрямів - транспортного й енергетичного; 4) внутрішню структуру ШОС, з позиції масштабів економік (при обов'язковому консенсусі шести держав), умовно можна інтерпретувати як «3 + 3» (Китай, Росія, Казахстан + Узбекистан, Киргизія, Таджикистан). Це не означає, що в організації є «першосортні» та «другосортні» країни. Це швидше неформальна констатація різниці економічних потенціалів країн, їх обсягів ВВП, структурах торгівлі, що може сприяти взаємообміну, створенню мережових зацікавлених структур; 5) розширення ШОС за рахунок спостерігачів (Іран, Індія, Пакистан, Монголія), поки що стратегічно не вигідно організації. Реальним кандидатом на повноправне членство могла б стати Монголія. Це підсилює два традиційні напрями монгольської політики (РФ і КНР) і, в принципі, не суперечить новому - третьому - домовленостям із Заходом, хоча в останньому моменті є проблеми обмеження для Ірану, якщо він не піде на певні поступки. Об'єктивно вигідно і деяке зближення проектів ОДКБ, Євразес з ШОС. Проте тут навряд чи можна прогнозувати на перспективу яке - небудь організаційне

злиття. Росія і Китай в рамках єдиного проекту ШОС зуміли запропонувати регіону Центральної Азії своє бачення безпеки, розвитку і модернізації. Привабливість даної проблематики в тому, що вона не припускає штучної демократизації існуючих режимів, дає можливість порівняно відсталим країнам (Таджикистану, Киргизії) для економічного розвитку за рахунок ресурсів розвиненіших - Китаю, Росії, Казахстану.

Специфіку і можливості енергетичного простору ШОС можна представити таким чином: 1) відсутність третіх країн на шляху транспортування енергоресурсів; 2) органічне (геоекономічне) поєднання груп країн виробників - експортерів (Росія, Казахстан, Узбекистан) і споживачів - імпортерів енергоносіїв (Китай, Киргизія, Таджикистан). Причому дане поєднання, з урахуванням країн - спостерігачів, можна інтерпретувати і в ширшому форматі як взаємодія «осі» виробників (Росія - Казахстан - Узбекистан - Іран) і «осі» споживачів (Китай - Таджикистан - Киргизія - Індія - Пакистан - Монголія) енергоресурсів. Фактично реалізація першої, а тим більше другої (разом із спостерігачами) моделей робить ШОС самодостатньою енергетичною системою як в глобальному, так і в регіональному контекстах. До цих двох «осей» слід додати і «вісь» транзитних країн. В умовах взаємодії цих трьох «осей» у газовій, нафтовій, атомній, електричній галузях ПЕК основним питанням на першому етапі, може стати вироблення єдиної тарифної політики по цінах з урахуванням кон'юнктури світового ринку енергоносіїв, маршрутів, об'ємів продаж і закупівель енергоносіїв. На відміну від ОПЕК та ФКСЕГ ЕК ШОС об'єднує і виробників, і транспортерів, і споживачів енергетичних ресурсів, що дозволяє вже на початковому етапі здійснювати стратегію порівняльних переваг в рамках ЕК; 3) можливості взаємодії енергетичної й інтеграційної складових ШОС полягають у створенні зони вільної торгівлі (ЗВТ) ШОС. Причому енергетичний напрям може випереджати інтеграційний з об'єктивних причин, а саме функціональна взаємодія зацікавлених країн - постачальників і споживачів один з одним. Варіант створення ЗВТ, на жаль, має ряд обмежень - неготовність малих і слабкіших економік (Таджикистан, Киргизія) до взаємодії з економікою Китаю у вільному торговому режимі. Очевидно, що створення ЗВТ - перш за все, перспектива.

ЕК може стати ефективним регулятором «внутрішніх» центральноазіатських енергетичних протиріч, особливо по лінії «Узбекистан - Таджикистан» або «Узбекистан - Киргизія», вирішуючи двосторонні проблеми обміну узбецького газу і електрики на водні ресурси Киргизії і Таджикистану. Відомо, що РФ, Казахстан, Узбекистан володіють великими запасами вуглеводнів, а Таджикистан і Киргизія - гідроресурсами. Крім того, ініціативи країн ЦА і Євразес по проекту створення водних консорціумів, на жаль, не знижують напруженості в згаданих вище двосторонніх моделях. ЕК потенційно може вирішити і це завдання.

Об'єктивні труднощі реалізації проекту ЕК пов'язані, перш за все, з різномасштабністю економік країн ШОС, труднощами повної гармонізації національних енергетичних стратегій, повного збігу інтересів виробників і споживачів енергоресурсів. У рамках першої (виробників) і другої (споживачів) груп завжди існує певна конкуренція, що підтверджується прихованою конкуренцією, яка існує між Росією, Казахстаном і Іраном за ринки збуту ПЕР. Аналогічна конкуренція існує між такими крупними імпортерами енергоресурсів, як Індія і Китай, за джерела, маршрути і об'єми надходження енергоносіїв. Разом з тим дана конкурентна тенденція за попит і пропозицію в рамках ЕК може бути гармонізована. Зокрема, величезний китайський ринок теоретично може поглинути будь-яку кількість нафти і газу, запропоновану Росією, Казахстаном та Іраном, тим більше в умовах інституціалізації цього процесу в ЕК.

У варіанті поглиблення російсько - індійської глобальної та регіональної співпраці є перспективним саме енергетичний сценарій. Газпром і інші енергетичні російські компанії нарощуватимуть свою присутність в Індії як на ринках видобутку енергоносіїв на шельфі, так і на індійському ринку атомної енергетики. Відміна обмежень, введених Групою ядерних постачальників (ГЯП) для Індії на постачання ядерних технологій і палива, підсилить конкуренцію з боку США і низки інших країн для Росії, оскільки на індійському ринку мирної атомної енергетики у Росії навряд чи будуть ті переваги, які, наприклад, вона має в Ірані і низці інших країн. У даному випадку завдання Росії за характером є локальним, а саме збереження окремих сегментів цього величезного і перспективного ринку за російськими компаніями. Одночасно, швидше за все, відбудеться і якісна зміна індійської інвестиційної стратегії щодо російського ПЕК і інших, перспективних галузей для індійського бізнесу. Еволюція ця буде пов'язана з процесом переходу від разових акцій (участь у проекті «Сахалін -1, 3») до системної інвестиційної політики в Росії, яка охоплюватиме вже не тільки ПЕК, але і суміжні галузі, вийде на внутрішні російські регіони.

Отже, ми бачимо, що енергетична політика може служити меті регіоноутворюючого чинника і створювати вище згаданий ефект «переливання» для зміцнення безпеки і економічної співдружності. І значна роль у цьому належить міжнародним організаціям і дипломатії в цілому.

На даний момент важко сказати, яка модель ЕК ШОС є більш дієвою, оскільки це буде пов'язано з розвитком не лише регіонального, але і локального та глобального контексту світової економіки. Поки що можна лише будувати прогнози і сценарії щодо питомої ваги і переваги тієї або іншої моделі у зв'язку з розвитком регіональної ситуації. Напрацьовані функціональні зв'язки спрацьовуватимуть саме у напрямку створення умов для економічного розвитку та життя населення. Окрім того, для кожного конкретного регіону існує декілька теорій щодо результатів процесу глобалізації та регіоналізації.

Список використаних джерел

1. Ланко Д.А. Процессы глобализации, регионализации и локализации вокруг Балтийского моря / Д.А. Ланко. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2008. – 361 с.
2. Waltz K. Globalization and Governance // Political Science and Politics. Vol.32. Nr. 4 (December). - 1999. - 693 p.
3. Rosenau J.N. Capabilities and Control in an Interdependent World // International Security. Vol.1. Nr.2 (autumn). 1976.- P. 32-49.
4. Alter K.J. The European Union's Legal System and Domestic Policy: Spillover or Backlash? // International Organization. Vol.54. Nr.3. 2000. P. 489-518.
5. Центральная Азия в системе международных отношений : сб. науч. статей. - М.: ИВ РАН, 2004. – 451 с.
6. Основные документы и материалы по Шанхайской организации сотрудничества. - М.: ИДВ РАН, 2005.- 63 с.
7. Воскресенский А.Д. Политика Китая в Центральной Азии / А. Д. Воскресенский, С. Г. Лузянин // Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: Возможности и вызовы для России/ Под ред. М.М. Наринского, А.В. Мальгина; МГИМО(У) МИД России; ИНО-Центр. – М.: Логос, 2003. – С. 301-335.
8. Боришполец К.П. Центральная Азия как региональная система международных отношений / К.П.Боришполец // Восток – Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений: учеб. пособие для вузов / под ред. А.Д. Воскресенского ; МГИМО(У) МИД России. – М.: РОССПЭН, 2002. – 526 с.

9. «Большая Восточная Азия»: мировая политика и региональные трансформации. Под общ.ред А.Д. Воскресенского.- М.: Издательство: МГИМО, 2010.- 444 с.
10. Воскресенский А.Д. «Большая Восточная Азия»: Мировая политика и энергетическая безопасность /А.Д. Воскресенский. - Издательство: ЛЕНАНД, 2006.–128 с.